

RECENSIONES BIBLIOGRÁFIQUES

Historia magistra vitae. Miscelánea de estudios en homenaje a Tarsicio de Azcona, OFM Cap., historiador. Edición coordinada por José Ángel Echeverría. Pamplona, Hermanos Menores Capuchinos, 2011. 870 p.

Reseñamos para los lectores de *Analecta Sacra Tarraconensia* el conjunto de estudios publicados en la miscelánea titulada *Historia magistra vitae*, dedicada al eminente historiador capuchino fray Tarsicio de Azcona (Jesús Morrás Santamaría) y preparada al cuidado de fray José Ángel Echeverría. La idea de este reconocimiento surgió en el ámbito de un homenaje que el valle de Yerri, donde está enclavado el pueblo de Azcona, tributó al padre Tarsicio el día 7 de junio de 2009 cuando Jesús Morrás fue nombrado hijo predilecto de Azcona (cf. pp. 4-5). Debemos señalar que una parte significativa de esta *Miscelánea* fue publicada, inicialmente, en un número extraordinario de la revista *Estudios Franciscanos* (cf. núm. 450, enero-agosto 2011, pp. 1-727).

En el ya lejano año 1960 el padre Tarsicio de Azcona logró acceder de manera muy brillante al mundo de la historiografía con la publicación de una investigación modélica titulada: *La elección y reforma del episcopado español en tiempo de los Reyes Católicos*. Al cabo de cuatro años, en 1964, publicó en la BAC un excelente y exhaustivo estudio crítico sobre la vida y reinado de Isabel la Católica (revisado, ampliado y editado nuevamente en 1986 y en 1993) que le valió el prestigio y reconocimiento mundial. Más recientemente, en el año 2007, ofreció la documentada monografía: *Juana de Castilla, mal llamada la Beltraneja*; además de estos estudios, el padre Azcona ha investigado sobre la historia de la Orden capuchina y, también, sobre el antiguo Reino de Navarra. A propósito de las aportaciones de Tarsicio de Azcona a la historia de Navarra, muy poco tiempo después de la publicación de esta *Miscelánea* que reseñamos, editó y publicó, en el año 2013, la monografía *Las bulas del papa Julio II como justificación de la conquista de Navarra en 1512*; una publicación patrocinada por el Gobierno de Navarra, que ha contribuido a la concesión del premio «Príncipe de Viana» al padre Azcona, otorgado en el marco de un solemne acto celebrado en el monasterio de Leyre el día 4 de junio de 2014.

En la primera parte de *Historia magistra vitae* se aportan 16 artículos de índole histórica relacionados con la persona y las investigaciones realizadas por

Tarsicio de Azcona, y en la segunda parte se ofrecen otros 16 artículos de contenido diverso, redactados por amigos y colegas del padre Tarsicio que se han unido al homenaje. La Miscelánea se inaugura con los datos biográficos y con la relación de la amplia producción bibliográfica del homenajeado preparada por el coordinador de la publicación, fray José-Ángel Echeverría, y que titula *Bio-bibliografía de Tarsicio de Azcona* (cf., pp. 23-37) donde se aportan datos muy significativos sobre la vida e irradiación cultural del famoso historiador capuchino junto con la presentación ordenada, y debidamente clasificada, de las numerosas monografías, artículos científicos, colaboraciones del padre Azcona en diccionarios y enciclopedias, sumando un total de 20 monografías, 106 artículos científicos, 11 artículos periodísticos y 37 voces en la *Gran Enciclopedia de Navarra* (un total de 174 títulos).

Después de la Bio-bliografía, el Dr. Arsenio Dacosta, profesor de la UNED, analiza la contribución del padre Tarsicio a la investigación histórica sobre la reina Isabel de Castilla; una producción historiográfica que es de consulta imprescindible para los estudiosos de este período histórico (ver en pp. 39-52: «La producción histórica de Tarsicio de Azcona sobre Isabel la Católica. Notas historiográficas»). Seguidamente el prestigioso historiador Fr. José García Oro, franciscano y profesor de la Universidad de Santiago de Compostela, trata del convento franciscano de San Juan de los Reyes de Toledo, una de las fundaciones más emblemáticas de la reina Isabel la Católica y auténtico punto de referencia de la moderna Observancia franciscana en Castilla, con valiosas noticias históricas y documentales sobre su capilla regia (ver en pp. 53-76: «San Juan de los Reyes de Toledo: la Capilla Real soñada por Isabel la Católica»). María Rosa Ayerbe, profesora de la Universidad del País Vasco, trata de las circunstancias históricas de la pérdida del Reino de Navarra y sobre el alcance del impacto sufrido en la conciencia de los navarros, tomado como ejemplo el caso del vicescanciller D. Pedro de Sada (†1560) que, en el texto de una complanta, ya preanunciaba con amargura la pérdida del pequeño reino navarro a manos de las poderosas monarquías que lo circundaban, según se expresa en el manuscrito inédito *Conplayctia que de sí faze Navarra, ordenada por el Doctor Pedro de Sada*; un texto que se halla inserto en los folios 77-78 del Códice C-8, fechado en el año 1497 y conservado en el Archivo General de Navarra (ver en las pp. 77-97: «Réquiem por la pérdida del Reino. El amargo llanto del Vicescanciller Don Pedro de Sada»). En el artículo siguiente, con gran erudición y maestría, el doctor Víctor Manuel Arbeloa vuelve a insistir sobre el mismo tema del proceso de desaparición del Reino de Navarra (ver en pp. 99-121: «Utrimque roditur»). A propósito de esta misma temática, ya nos hemos referido a la reciente aportación de Tarsicio de Azcona con la edición de las bulas del año 1512 firmadas por el papa Julio II y que, constituyen la mejor aportación documental al estudio de la conquista de Navarra en 1512; un hecho que marcó enormemente el proceso de construcción de lo que sería el actual Estado español. Las bulas editadas y analizadas por Tarsicio de Azcona, ponen de relieve que la causa primera y principal de la conquista de Navarra fue la geopolítica, en la que estuvieron implicados los principales monarcas de la Europa occidental, incluido el Papa con sus Estados Pontificios, cuando, a inicios del siglo xvi, en el proceso hacia

la configuración de los Estados soberanos modernos, los monarcas europeos necesitaron y buscaron ensanchar sus fronteras, conquistar espacios nuevos y crear baluartes para defenderse de los competidores. La intervención del papa Julio II con la publicación de las bulas *Etsi ii* y *Pastor ille* (Roma, 21 julio 1512) y *Exigit contumacium* (Roma, 18 febrero 1513; rubricada poco antes de la muerte del papa) fueron determinantes, puesto que se declaraba a los reyes de Navarra, Juan y Catalina, cismáticos y herejes, y por esta razón privados de su reino, poniendo en entredicho al Reino de Navarra. En consecuencia, el territorio de Navarra fue ocupado militarmente el año 1517 con el beneplácito del nuevo papa León X. Remarca el padre Azcona en su estudio que la empresa de Navarra fue debida a la maquinación de algunos príncipes europeos que, movidos por los intereses políticos de sus Estados, sería llevada a cabo bajo el manto del cisma y de la herejía con la intervención de dos Papas, Julio II y León X.

Retornando a la presentación de los contenidos de la Miscelánea, en las páginas de *Magistra historia vitae* hallamos un artículo elaborado por el actual bibliotecario de la Pontificia Universidad de Salamanca, el capuchino Miguel Anxo Pena, sobre la consolidación de la teología y sobre las doctrinas aportadas por los teólogos más insignes de Salamanca (Juan de Torquemada, Juan Alfonso de Segovia, Alfonso Fernández de Madrigal, Rodrigo Sánchez de Arévalo, Pedro González de Mendoza) en su época de mayor esplendor, que coincidió con la nueva organización de los estudios en el siglo xv (ver en pp. 123-155: «La consolidación de la Teología en la universidad de Salamanca del cuatrocientos»). Después, el profesor de la Universidad de Valladolid Máximo Barrio estudia la relación de los monarcas españoles en el proceso de elección de los obispos que habían de cubrir las sedes episcopales de la provincia eclesiástica tarraconense durante el siglo xvii indicando los criterios regios para el nombramiento de los obispos para las diócesis catalanas (ver en pp. 157-186: «La Monarquía española y los obispos de Cataluña (1599-1713)»). Sigue un artículo de la profesora de la Universidad Pontificia de Comillas María del Mar Graña Cid, donde examina la trayectoria y el carisma de las clarisas descalzas de Andalucía a partir de las fundaciones de los conventos de Santa Isabel de los Ángeles de Córdoba y de Santa Clara de Belalcázar (ver en pp. 187-221: «Autoría femenina y carisma religioso. Orígenes de las clarisas descalzas en Andalucía»). Seguidamente el archivero de los capuchinos de Cataluña, fray Valentí Serra, que firma esta reseña, con documentación inédita, examina el impacto de la fuerte oposición del rey Felipe II y de los religiosos de la observancia franciscana a la implantación de la reforma capuchina en los territorios de la Península Ibérica (ver en pp. 223-246: «El rey Felipe II y los franciscanos observantes, contrarios a la implantación y expansión hispana de la reforma franciscano-capuchina»). Sigue un estudio de la doctora María Mendigaña Urbina, experta en historia del arte, que investiga los orígenes y describe artísticamente la basílica de Nuestra Señora de Mendigaña, patrona de Azcona, población de nacimiento de Jesús Morrás (fray Tarsicio de Azcona) donde se halla ubicado un extraordinario retablo barroco esculpido por el maestro Juan Ángel Nagusia en 1718 (ver en pp. 247-275: «La basílica de Mendigaña: el amor de un pueblo a Nuestra Señora de Mendigaña»). El vicedirector del Archivo de la Corona de Aragón en Barcelona, Albert Torra, publica una parte del Ms 41 de

Ripoll (del siglo XIII y que contiene una de las versiones más antiguas de la *Vita prima* de Tomás de Celano) editando para esta Miscelánea dos textos insertos en dicho manuscrito titulados: *Liber de Penis Infernalibus* y *Tractatus de purgatorio Sancti Patricii* (ver en pp. 277-298: «El titulado Liber de Penis Infernalibus en el manuscrito de la Vita Prior de Tomás de Celano»). El capuchino fray Manuel González García nos ofrece una nueva lectura del manuscrito *Viridario auténtico en que florecen siempre vivas las memorias* (Madrid, años 1666-1816) donde hallamos detalles muy concretos de la historia de la antigua provincia capuchina de Castilla, pues en él se contienen las actas de los Capítulos Provinciales y las decisiones de sus ministros provinciales y definitorios, junto con otras noticias de gran interés (ver en pp. 299-318: «Una nueva lectura del Viridario»). Seguidamente, el artículo del franciscano conventual fray Sergio Barredo relata los hechos, causas y personas que impulsaron el incendio del convento de los franciscanos conventuales en Granollers durante la revolución de julio de 1909, conocida como la Semana Trágica y que dieron un vuelco a la vida de los religiosos conventuales que se habían establecido allí pocos años antes, iniciando así la restauración de la Orden en España, suprimida por intereses políticos durante el reinado de Felipe II (ver en pp. 319-354: «Incidencia de los acontecimientos revolucionarios de julio de 1909 en la vida de los franciscanos conventuales de Granollers»). Después, el prestigioso historiador capuchino fray Claudio Zudaire Huarte ofrece un estudio analítico sobre la consanguinidad durante la primera mitad del siglo XIX en cinco arciprestazgos de Navarra: Aralar, Anué, Larrión, La Berrueza y Viana (ver en pp. 355-384: «Estudio de consanguinidad en cinco áreas de Navarra, 1918-1966») y seguidamente el reverendo Julio Gorricho, profesor emérito de la Facultad de Teología del Norte nos ofrece unas notas histórico-bibliográficas de cinco eclesiásticos ilustres de Lerín: el obispo Diego de Vargas, el capuchino Joaquín de Lerín, el sacerdote Manuel José Lombardo de Tejada, el claretiano Juan María Gorricho y el jesuita Francisco Javier Gorosquieta (ver en pp. 385-391: «Lerineses eclesiásticos ilustres») y, finalmente, fray José Ángel Echeverría, coordinador de *Historia magistra vitae*, aporta una edición de nuevos documentos para contribuir a la redacción de una biografía crítica del gran misionero fray Miguel de Pamplona, en Mesopotamia, durante la exclaustración hispana de la vida religiosa (ver en pp. 393-437: «Documentos para la biografía del P. Miguel de Pamplona, misionero en Mesopotamia, 1848-1869»).

En la segunda parte de la Miscelánea hallamos un conjunto de artículos de carácter muy diverso sobre temas actuales de teología, Biblia, espiritualidad y franciscanismo, redactados, en buena parte, por religiosos capuchinos que se han sumado a este homenaje al padre Tarsicio. Siguiendo una agrupación temática, si empezamos por los artículos teológicos y bíblicos, el capuchino fray Fidel de Aizpurúa, profesor de la Facultad de Teología del Norte, trata sobre Jesucristo como respuesta a la invisibilidad de Dios (ver en pp. 441-472: «Él es icono del Dios invisible (Col. 1,15). Jesús como respuesta al interrogante de la invisibilidad de Dios»). Después el prestigioso teólogo de la Universidad Pontificia de Salamanca, fray Alejandro de Villalmonste, trata a propósito de la ética del amor y la ética de la felicidad (ver en pp. 473-508: «Ética del amor – Ética de la felicidad. Religión de la gratuidad – Religión del interés») y fray

Bernardino de Armellada, escotista e investigador del Istituto Storico dei Cappuccini, profundiza sobre la Eucaristía como sacramento de la unidad en las obras de Duns Escoto (ver en pp. 577-589: «La Eucaristía, sacramento del amor puro y de la unidad de la Iglesia en Duns Escoto»). El conocido biblista capuchino y profesor emérito del Antonianum, fray Frederic Raurell nos ofrece una reflexión muy oportuna sobre la correlación existente entre la *lectio divina* y la conveniencia de un estudio histórico-crítico de la Sagrada Escritura (ver en pp. 755-765: «La Lectio Divina y el texto bíblico») y fray Saturnino Ara, exsecretario general de los capuchinos, presenta una reflexión sobre la multiculturalidad e interculturalidad en la producción científica y actividad docente del padre Tarsicio de Azcona (ver en pp. 553-576: «El multiculturalismo. Realidad destacada en las producciones científicas y en las enseñanzas del P. Tarsicio de Azcona»).

En el bloque de artículos de temática franciscana, hallamos la aportación de fray Domingo Añó Cebolla, que presenta la identidad franciscana como proceso a través de la experiencia de la teología de comunión (ver en pp. 509-535: «En busca de la identidad franciscana»), mientras que fray Carlos Gil Arbiol, capuchino y profesor de Sagrada escritura en la Universidad de Deusto, en su contribución a la Miscelánea destaca la singularidad de la identidad franciscana como fuente inagotable de inspiración (ver en pp. 633-662: «La relevancia actual de la intuición franciscana»), y fray Aurelio Laita, exvicario general de la Orden capuchina, presenta la aportación franciscana al fomento de la vida consagrada en Occidente a través del Plan de Formación Permanente de los frailes menores capuchinos (ver en pp. 673-720: «La vida consagrada actual. Aportación franciscana desde el Plan de Formación Permanente de la orden capuchina»). Dentro de los artículos de temática franciscana, fray Vicente Esteve Montalvá nos ofrece una síntesis de la historia y desarrollo de las clarisas-capuchinas en la ciudad de Valencia desde su fundación en 1609 hasta la actualidad (ver en pp. 617-631: «Las clarisas capuchinas de Valencia») y fray Julio Micó en su artículo trata sobre los aspectos más sugerentes y atractivos del carisma franciscano-capuchino (ver en pp. 721-736: «El carisma capuchino como propuesta vocacional»). Finalmente, el vice-postulador de los capuchinos fray Alfonso Ramírez Peralbo nos ofrece el iter seguido en el proceso de beatificación del capuchino Leopoldo de Alpandere (†1956), religioso andaluz de gran estima popular (ver en pp. 737-753: «Historia de la causa de beatificación y canonización de fray Leopoldo de Alpandere: fases y etapas hasta la beatificación»).

Antes de concluir la reseña de la Miscelánea debemos referirnos todavía al conjunto de artículos de otras temáticas: lingüísticas, sociológicas y antropológicas. En primer lugar damos noticia de la aportación del profesor emérito de la Facultad de Teología del Norte, doctor Juan Apecechea, autor de un estudio muy bien elaborado sobre las variantes del *Agur Maria*, el *Avemaría* en la lengua vasca (ver en pp. 537-551: «Variantes del Ave María en vascuence»). El antropólogo e historiador de la vida misional fray Miquel Àngel Cabodevilla analiza el contenido del diario misional del sacerdote josefino italiano Emilio Giannotti (cf. «Censo del Medio Napo [Napo-Roca fuerte], maggio 1926, fatto dal P. Emilio Giannotti per Mons. Emilio Cecco, Vicario Apostolico del Napo»), un texto con valiosos datos sobre los grupos indígenas situados en

las riberas del río Napo en el Ecuador (ver en pp. 591-615: «El censo de un misionero explorador»). El catedrático de sociología de la Universidad de Navarra, doctor Luis Sarriés Sanz pone de relieve la originalidad del liderazgo en el movimiento franciscano como modelo de organización basado en la persona humana (ver en pp. 767-798, «El liderazgo franciscano y las organizaciones modernas») y el profesor emérito de la Facultad de Teología del Norte, doctor Jesús Equiza, reflexiona sobre la polémica de los bienes eclesiales en Navarra (ver en pp. 799-820: «Los bienes de la Iglesia en Navarra»). Acabamos la reseña dando noticia de la bella semblanza elaborada por el sabio biblista, liturgista y poeta capuchino fray Rufino M. Grández que ha sabido captar de manera poética, y muy sugerente, los rasgos más sobresalientes de historiador, y maestro de historiadores, en la vida y obra del padre Tarsicio de Azcona (ver en pp. 663-672: «“Quia cuarilissimus erat”. Evocación literaria a loor del P. Tarsicio de Azcona»). Esta segunda parte de la Miscelánea constituye una buena muestra de cómo los religiosos capuchinos siguen ofreciendo estudios sobre diversas materias, especialmente, referidos a los procesos de evangelización, carisma franciscano y teología bíblica. Un índice de nombres muy bien elaborado por el curador convierte el volumen en una valiosa fuente de datos, de gran utilidad a los estudiosos del franciscanismo y cultura eclesiástica en el ámbito de los antiguos reinos de Navarra, Castilla y de la Corona de Aragón.

Valentí SERRA DE MANRESA, OFM Cap.

Rafael Roca (ed.). *Teodor Llorente, cent anys després*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana («Symposia Philologica»; 23), 2012, 296 p.

Teodor Llorente, cent anys després sorgeix de la jornada acadèmica celebrada l'1 de desembre de 2011 i organitzada per l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i pel Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València, en la qual es commemorava el centenari de la mort del poeta Teodor Llorente. En la introducció, amb molt d'encert, Rafael Roca –curador del volum i un dels màxims erudits sobre Llorente i la Renaixença valenciana– explica l'objectiu –aprofundir en el coneixement de la figura i l'època llorentina– i exposa una síntesi dels capítols que integren el llibre.

Dels set treballs –un per capítol– que formen la monografia, els tres primers corresponen a tres de les quatre conferències que es van pronunciar durant l'esmentada jornada i tracten les relacions de Teodor Llorente amb d'altres figures cabdals de la Renaixença i, també, la influència que exercí, en tant que líder de la Renaixença valenciana, en poetes i intel·lectuals contemporanis i posteriors al seu temps. La resta de treballs són estudis realitzats per especialistes en Llorente i la seva època i versen sobre aspectes literaris del poeta, però també incideixen en la seva faceta de figura pública i en la seva vessant més personal.

El primer treball, de la mà de Josep Massot i Muntaner i titulat «Teodor

Llorente i Jacint Verdaguer», explora amb profunditat i rigor els intensos contactes intel·lectuals i personals entre els dos grans mestres de la Renaixença a través, en gran mesura, dels múltiples articles publicats al diari llorentí *Las Provincias*. Massot, que reconeix la vàlua dels estudis precedents en aquest àmbit realitzats per Rafael Roca, ressegueix la relació dels dos poetes des dels inicis fins a la mort de Verdaguer el 1902, encara que el record del poeta de Folgueroles en Llorente es perllongà després del seu traspàs.

En el següent capítol, «Les relacions de Teodor Llorente amb Catalunya i Mallorca», Margalida Tomàs ofereix una visió més àmplia de les relacions llorentines amb altres intel·lectuals destacats de l'època, com és el cas de Joan Alcover. Els vincles existents entre Llorente i les diverses personalitats, igual que passava amb Verdaguer, depassen l'àmbit literari i s'endinsen en el terreny personal; en part, es produeixen gràcies a la polifacètica figura de Llorente en tant que traductor, poeta català i castellà, divulgador del moviment renaixentista i teòric literari. L'autora dedica un apartat a la relació entre Teodor Llorente i Marià Aguiló durant l'estada del darrer a València (1858-1861) i dos apartats més a analitzar la relació llorentina amb altres autors mallorquins («Llorente i Mallorca, una aproximació») i catalans («Teodor Llorente, llaç d'unió entre Catalunya i València»). Tal com explicita el títol del darrer apartat, Llorente exercí de llaç d'unió entre València i Catalunya i, també, amb les Illes Balears. En definitiva, el treball mostra de forma il·lustrativa com Llorente contribuí a unir els territoris de parla catalana gràcies a la divulgació de la literatura i del moment històric, polític i social.

El fet que Llorente fos una destacada figura polifacètica comportà que la seva fama s'estengués més enllà de la seva mort i se li reconegués el paper de líder de la Renaixença. Precisament, la petja pòstuma llorentina és el que ressegueix Rafael Roca en «La posteritat de Teodor Llorente», el qual arriba a “convertir-se en símbol identificador d'una època i d'un territori” (p.73). Roca repassa la valoració de la figura llorentina i la seva influència en autors posteriors al llarg de la història valenciana. En especial destaca el paper de la *Poesia valenciana completa llorentina* de 1983 –a cura de Lluís Guarner i Francesc Pérez i Moragón i amb la col·laboració de Joan Teodor Corbín Llorente, Manuel Sanchis Guarner i Eliseu Climent– que s'encarregà de rescabalar la imatge del poeta, després d'haver estat desvirtuada a causa de conjuntures polítiques i socials adverses.

El segon bloc de treballs està encapçalat per l'estudi de Vicent Simbion Roig i porta com a títol «“La Barraca” llorentina: La creació d'un tòpic literari contemporani». L'autor, primerament, comenta profusament el poema que re-crea el tòpic literari del *locus amoenus* a partir de la visió romàntica i emocionada de l'horta valenciana. A través de dos apartats més («“La barraca” de Vicente Medina» i «La llarga vida de la barraca») descriu les adaptacions i les recreacions que tingué el poema llorentí i que posen de manifest la influència de l'autor en els seus contemporanis i en generacions posteriors.

Per la seva banda, el professor Antoni Ferrando Francés a «Teodor Llorente i Olivares: En defensa de la personalitat valenciana» il·lustra el posicionament del poeta a favor del provincialisme valencià mitjançant dos aspectes concrets

de la identitat valenciana: el nom del país i la seva senyera. L'autor aborda el tractament dels símbols identitaris més enllà de l'època llorentina i s'estén fins a les darreries del segle xx, cosa que li permet realitzar una apreciació gens baldera: cal concebre la senyera i el nom del país –que conformen la consciència de la societat valenciana i que posseeixen una tradició concreta– dins el context històric. Si s'aplica una perspectiva actual es desvirtuarà la relació que va tenir Llorente amb les qüestions identitàries, ja que forçosament el tracte d'aquest aspecte està vinculat al moment polític, social i històric; i és per això que cal aplicar –tal com fa l'autor en l'article– una mirada lliure de prejudicis historicistes.

En el següent capítol –intitulat «La conferència “Llorente i els infants” de Carles Salvador (1948) Estudi i transcripció»– Gonçal López-Pampló transcriu per primera vegada la conferència que Carles Salvador va pronunciar en l'acte inaugural del curs 1948-1949 de la Secció de Llengua i Literatura del Centre de Cultura Valenciana i en la qual ressegueix el tractament de la infantesa en la poesia llorentina a través de poemes tan reconeguts com «La Barraca», «Primavera» o «El Tabalet»; entre molts d'altres. En el sintètic i clarificador estudi que precedeix la transcripció, López-Pampló explica l'admiració de Salvador per Llorente que, tot i que en uns inicis defensava l'avantguardisme com una opció de renovació poètica, al començament dels anys 40 –juntament amb Navarro Tomàs–, postulà un retorn a Llorente amb la voluntat d'apropar el públic a la literatura valenciana. Una vegada emmarcada la conferència dins el seu context històric, l'autor en destaca els principals trets i explica els criteris d'edició per acabar presentant-la de forma inèdita.

El darrer treball del volum va a càrrec del curador mateix –Rafael Roca– i presenta, amb una lúcida introducció, l'epistolari entre Teodor Llorente i Vicent W. Querol entre els anys 1876 i 1899; període en què l'amic i poeta de Llorente es traslladà a Madrid per motius professionals. Les cartes de Llorente a Querol –que són material inèdit– Roca les creua amb les de Querol a Llorente –que havien estat publicades en el volum I de l'*Epistolari Llorente* (1928)– per tal d'oferir una visió àmplia i completa de la relació entre ambdós poetes. El treball té la virtut de mostrar, d'una banda, les múltiples referències a la vida social, política, cultural i literària de les ciutats i les relacions que estableixen els poetes amb d'altres intel·lectuals de primer ordre (Verdaguer i Aguiló).

D'altra banda, les cartes aporten el valor afegit de poder penetrar en l'espai més íntim del poeta i observar la seva vessant humana i familiar, la qual influeix en la seva faceta professional.

En definitiva, Teodor Llorente, cent anys després permet donar compte a través de l'estudi de materials –a voltes inèdits– de la importància de la figura llorentina a través del temps i, no ho oblidéssim, de l'espai, en tant que nexa d'unió entre els territoris de parla catalana. El present volum, doncs, es presenta com una proposta d'anàlisi d'un temps i d'un autor concret i ofereix unes claus interpretatives que possibiliten un eixamplament i una relectura de la Renaixença, en general, i del poeta del Llibret de versos, en particular.

Laura AUBETS FÀBREGA

Bruno de SOLÍS Y VALENZUELA, *El Cisne de los desiertos. Poema heroico*. Transcripció, introducció i notes a cura de Dom S. THALMANN (Analecta Cartusiana, 294) Salzburg, Universität Salzburg 2013, cxviii + 375 pp.

Modèlica edició crítica precedida d'un estudi introductori, molt complet i documentat, del manuscrit inèdit cod. 7 Brun. 7, conservat a l'Arxiu de la Grande Chartreuse (Grenoble). L'editor, Dom S. Thalmann, dins de l'apartat introductori ha posat en relleu l'interès excepcional d'aquest manuscrit que conté una extensa vida versificada de sant Bru de Colònia (1035-1101). Aquest poema històric-hagiogràfic fou escrit entre 1639-1656 per Bruno de Solís y Valenzuela (Santa Fe de Bogotà 1616 - Jerez de la Frontera 1677), monjo profés de la Reial Cartoixa del Paular i, després, prior de la val-lisoletana d'Aniago.

L'erudit escriptor cartoixà composà *El Cisne de los desiertos* durant el seu sojorn al Paular i escriví aquesta vida versificada de sant Bru a partir de les fonts literàries i hagiogràfiques que havien estat anteriorment publicades en l'escaiença de la beatificació (1514) i canonització (1623) de sant Bru. Dom Bruno de Solís emprà, de manera molt fructuosa, les dades biogràfiques aportades per la *Vita Sancti Brunonis Cartusiensium Institutoris* (que publicà Llorenç Surius a Colònia l'any 1639), junt amb les que espigolà en la *Vida del Seràfico Padre San Bruno, Patriarca de la Cartuxa*, que l'any 1596 publicà el monjo de Porta Coeli Dom Juan Bautista Ibáñez Madariaga, a més de les dades que Solís va extreure de la *Vita Beati Brunonis confessoris, primi institutoris Ordinis Carthusiensis*, que Dom François du Puy havia editat a Basilea l'any 1515, just un any després de la beatificació del fundador de l'Orde cartoixà.

El poema titulat *El Cisne de los desiertos*, inèdit fins avui i ara editat críticament en aquesta bella edició monumental (estampada a cura de l'*Analecta Cartusiana*), cal situar-lo en el context molt més ampli de la literatura colonial hispanoamericana del Segle d'Or, quan el Barroc en llengua castellana donava els millors fruits literaris. El poema consta d'una dedicatòria i d'onze cants que glossen la vida d'oració i d'estudi de Bru de Colònia (la seva activitat a la catedral de la seva Colònia natal i especialment la seva tasca docent com a canonge magistral de la catedral de Reims); també s'enalteix el seu gran amor a la vida de desert i la peculiar vocació a la vida solitària que culminà, l'any 1084, amb la fundació de la Cartoixa al desert de Chartreuse, a prop de Grenoble. Tanmateix, Dom Bruno Solís es fixà de manera prioritària en els darrers anys de la vida de sant Bru (la seva confessió de fe i el moment del trànsit l'any 1101) i, de manera destacada, glossà la celebració de les exèquies de Bru de Colònia a la cartoixa calabresa de La Torre (situada a prop de Squillace) i, sobretot, es fixà en el ressò de la vida i la glorificació *post mortem* de Bru de Colònia. El darrer cant, l'onzé, ve a ser com una mena d'annex al poema heroic, ja que "Contiene todas las epigrammas y versos que las Iglesias cathedrales y collegiales, y otros conventos y congregaciones escriuieron en honrra del glorioso patriarcha San Bruno" (cf. pp. 339-360).

El manuscrit *El Cisne de los desiertos* ja fou catalogat i descrit ara fa un segle per Dom Médard Ilge, arxiver general de l'Orde cartoixà (1903-1914), i

encara avui, malgrat les vicissituds de la Revolució francesa i de la primera i segona guerra mundial, conserva el relligat original en tapa dura de fusta de faig. Aquest còdex cartoixà està format per 364 fulls de paper de grans dimensions (48 x 34,5 cm) i conté belles i expressives il·lustracions amb escenes tretes de la vida llegendària de sant Bru del cicle pictòric que executà Vicente Carducho (1576-1638) per als espais més emblemàtics de la cartoixa del Paular i, també, en el còdex hi trobem algunes escenes aportades pels dibuixos que féu Giovanni Lanfranco de Parma (1582-1647) que foren transferits al coure pel gravador germànic Theodor Krüger (1575-1624).

Al final del volum s'ofereix a guisa de complement un índex mitològic, onomàstic i topogràfic (cf. pàgines 369-374), índexs que són d'enorme utilitat per a la comprensió dels continguts del poema, principalment els recursos literaris d'aquest extens poema heroic. Hem de destacar la gran qualitat i la categoria científica del treball aportat pel curador de l'edició, Dom S. Thalmann, que assenyala algunes vinculacions literàries i espirituals de Dom Bruno de Solís, amb el seu germà Pedro de Solís y Valenzuela i, ahora, ofereix una anàlisi molt meticulosa del contingut i de l'estructura del poema.

Valentí SERRA DE MANRESA, OFM Cap.

La vie mystique chez les franciscains du dix-septième siècle, Tome II, Florilège de figures mystiques de la réforme capucine. Florilèges et introduction par DOMINIQUE TRONC (Coll. Sources Mystiques). Mers-sur-Indre, Centre Saint-Jean-de-la-Croix, 2014. pp. 398 (21 x 14 cm).

Vet ací la publicació d'una equilibrada antologia de textos integrada per escrits de caràcter espiritual i místic elaborats a França per religiosos caputxins al llarg del segle XVII. La branca franciscana dels caputxins, ja des de seus orígens, la trobem marcada per donar una gran prioritat a l'observança radical de la Regla (any 1223) i del Testament (any 1226) de sant Francesc d'Assís; una observança desenvolupada en clima de fraternitat a l'interior de la qual s'ha practicat l'oració mental o contemplativa; uns aspectes que ja des de l'inici de la reforma dels caputxins (any 1528) gaudí d'una gran incidència en la vida dels frares caputxins de França que, a través de la predicació i direcció espiritual, també manifestaren la preocupació de fomentar la pràctica de l'oració mental entre els seglars, a qui també van instruir en la vida interior.

En aquest florilegi de textos espirituals s'ofereixen textos molt suggeridors escrits pels caputxins: Benet de Canfield (1562-1610), autor de la *Règle de perfection* de l'any 1609 (i que hem d'esguardar en paral·lel amb l'obra *Introduction à la vie dévote*, publicada el mateix any per sant Francesc de Sales) on, en ambdues obres, es fa la proposta de posar l'ideal de perfecció, o de santedat, a l'abast de tots els estaments de la vida cristiana). D'aquesta *Règle de perfection* es reproduïxen uns fragments «De la volonté de Dieu», que integren

la segona i tercera part (cf. pp. 24-94). Després, el curador del florilegi ens presenta textos espirituals de sor Maria de Beauvilliers (1564-1657), abadessa benedictina i reformadora del monestir de Montmartre, que fou deixeble del caputxí Benet de Canfield i autora de l'*Exercice divin ou Pratique de la conformité de notre volonté à celle de Dieu* (una obra que fou publicada a París l'any 1631, cf. pp. 99-113).

Seguidament, en aquesta antologia s'ofereixen alguns textos de fra Constantí de Barbanson (1582-1631), autor de *Les Secrets sentiers de l'Esprit divin* (una obra que fou estampada a Colònia l'any 1623, de la qual es reproduïx el capítol VII: «Du dernier état de la perfection, qui est la jouissance du vrai Esprit de Dieu», cf. pp. 187-214), a més d'oferir-nos alguns extractes de l'obra titulada *Anatomie de l'âme et des opérations divines en icelle*, publicada a Lieja l'any 1635 pel mateix autor (cf. pp. 214-233). Després, el curador de l'antologia, Dominique Tronc, edita textos espirituals de Joan-Evangelista de Bois-le-Duc (1588-1635), conegut com "el sant Joan de la Creu neerlandès", extractats de l'obra *Le Royaume de Dieu dans l'âme* publicada a la població d'Anvers l'any 1637 (cf. pp. 236-260), i prossegueix l'antologia amb la publicació de parts selectes de l'obra *Le jour mystique* que l'any 1671 publicà fr. Pere de Poitiers († 1683), cf. pp. 268-314.

Després dels textos del caputxí fra Simó de Bourg-en-Bresse († 1694) se'ns abstenen alguns fragments de l'obra titulada *Les Saintes Élévations de l'âme a Dieu* (publicada a Avinyó l'any 1657, cf. pp. 316-347) i, finalment, del cèlebre predicador caputxí Pau de Lagny († 1694) es reproduïxen els capítols més destacats de l'*Exercice méthodique de l'oraison mentale en faveur des âmes qui se retrouvent dans l'état de la vie purgative*; un llibre estampat a París l'any 1658 essent una obra de profunda espiritualitat que tracta sobre «Des consolations intérieures que l'âme reçoit de l'oraison» (cf. pp. 350-376), així com també s'editen en la present antologia alguns textos de fra Alexandrí de La Ciotat (1629-1796) extrets de l'obra *Le Parfait dénuement de l'âme contemplative* (publicada a Marsella l'any 1680, cf. pp. 377-379).

Aquest segon volum de la col·lecció francesa de fonts de la mística, també aporta nombroses referències a l'aportació espiritual dels caputxins Francesc de Senlis (1543-1601); Pacífic de Souzy (1555-1625); Arcàngel de Pembroke († 1632), Josep Tremblay de París (1577-1638), col·laborador del cardenal Richelieu, conegut com «l'eminència gris»; de Llorenç de París († 1631); Felip d'Angoumois († 1638); Iu de París (1588-1678); Lluís-Francesc d'Argentan (1615-1680); Gregori de Nàpols (1577-1641) i, complementàriament, s'afegeixen alguns textos de fra Marçal d'Étampes (1575-1635), sobre "l'exercice du silence" espigolats del *Traité très facile pour apprendre à faire l'oraison mentale* (editat a Saint-Omer l'any 1630 i a París l'any 1635, cf. pp. 131-143) i de Joan-Francesc de Reims († 1660), autor de *La Vraie Perfection de cette vie dans l'exercice de la présence de Dieu* (estampada a París l'any 1635).

Cal posar en relleu que aquest florilegi de textos espirituals representa una valuosa aportació a la història de la espiritualitat franciscana i, particularment, a la recuperació de les grans figures de la mística caputxina a la França del segle XVII. Els textos editats, poc coneguts però molt suggeridors, segueixen

essent d'especial utilitat per endinsar-se en les senderes de l'amor a Déu a través de l'oració mental o contemplativa; una pràctica molt apreciada per l'espiritualitat d'Occident.

Valentí SERRA DE MANRESA, OFMCap.

Francesc AMORÓS I GONELL, *La Guerra de Successió i l'Orde de Malta a Catalunya. Política, finances i llinatges: 1700-1715*. (Estudis, 69). Barcelona: Fundació Noguera 2014, pp. 568.

Donem notícia per als lectors d'*Analecta Sacra Taraconensia* d'aquesta modèlica aportació de Francesc Amorós a l'estudi de la dimensió internacional de la guerra de Successió (1705-1714) efectuada a partir d'una anàlisi molt aprofundida sobre els interessos polítics i econòmics de l'Estat Sobirà de l'Orde de Malta (dita, també, Orde de Sant Joan de Jerusalem) en l'àmbit del Mediterrani. L'autor (que durant força anys fou secretari de redacció de la prestigiosa revista de crítica històrica *Índice Histórico Español*, fundada a Barcelona l'any 1953 per Jaume Vicens Vives) amb la publicació d'aquesta monografia omple un buit molt significatiu en la historiografia de la guerra de Successió puix que, fins al moment present, no s'havia considerat suficientment l'abast de la intervenció de l'illa de Malta (una sobirania supeditada al virrei de Sicília, des de 1522, per una concessió de l'emperador Carles V) en el context del conflicte successori espanyol. En efecte, en començar la divuitena centúria l'illa de Malta era un envejable enclavament naval en el Mediterrani puix que el Sobirà Orde de Malta comptava amb una poderosa flota i amb una immensa xarxa de possessions arreu del continent Europeu, a més de gaudir de nombrosos privilegis jurídics i econòmics. Tanmateix, la dependència formal de l'Orde de Malta del Regne de Sicília comportava algunes vinculacions de caràcter feudal amb la monarquia de Felip V, però una volta acabada la guerra de Successió, amb el Tractat d'Utrecht (1713), aquestes vinculacions passaren al ducat de Savoia. En el context internacional de la guerra de Successió l'únic aliat naval viable per a la Casa de Borbó era, justament, el Sobirà Orde de Malta i això esperonà als anglesos a reforçar la pressió i el control al Gran Mestre, Ramon de Perellós.

Durant el conflicte successori (que culminà amb la modificació de les fronteres estatals a Europa a partir dels tractats d'Utrecht i de Rastatt) l'Orde de Malta desplegué un seguit d'estratègies pròpies per tal de poder mantenir la seva supervivència com Estat, ja que l'illa de Malta, on hi havia la seu del Gran Mestre de l'Orde de Malta i, segons l'orientació que prenguessin els esdeveniments, l'Orde de Malta s'hauria pogut veure greument perjudicat. Francesc Amorós al llarg de la seva recerca assenyala que l'Orde de Malta, al comptar amb una estructura organitzativa a través de «llengües» (és a dir, regions lingüístiques), comportà que els cavallers de Malta ubicats en els territoris de França i d'Alemanya optessin per posicions antagòniques, ja fos a favor de Felip V o bé de l'Arxiduc Carles III i, també, que el Gran Mestre de l'Orde de Malta,

el valencià Ramon de Perellós i Rocafull, d'adscripció filoborbònica, maldés per secundar les exigències polítiques de Lluís XIV, rei de França, i havent de desplegar alhora, de manera simultània, algunes accions diplomàtiques que evitessin la ruptura amb la Casa d'Habsburg a través de les indicacions donades als ambaixadors de París i de Barcelona.

Amb aquesta excel·lent monografia històrica (que fou guanyadora l'any 2012 del Premi Joan Reglà d'Història Moderna, atorgat per l'Institut d'Estudis Catalans) es posa en relleu que a l'interior de l'Orde de Malta, i dins de l'àmbit territorial de la Corona de Aragó, es produí dins de la noblesa la mateixa fractura entre austriacistes i filoborbònics, sobresortint les actuacions de l'austriacista fra Ramon de Sentmenat i de Torralla, receptor del Gran Priorat a Catalunya (és a dir, el responsable de les finances), car prengué determinacions de gran transcendència després de signar el Tractat d'Utrecht (8 de maig de 1713) que, com a conseqüència, comportaren la convocatòria a la ciutat de Barcelona de la Junta General de Braços i la proclamació de la defensa del territori a ultrança.

En aquesta monografia històrica també se'ns aporta una anàlisi molt ben situada a propòsit de les informacions confidencials contingudes en la correspondència administrativa i en els despatxos oficials entre Malta-Barcelona-París, i que són reveladores de l'adscripció política (austriacistes o borbònics) de cadascun dels corresponents, i, sobretot, l'autor analitza la correspondència diplomàtica creuada entre el Gran Mestre de l'Orde de Malta amb la reina Anna d'Anglaterra i el rei Lluís XIV de França, i també la tramesa entre els ambaixadors Noailles, Vieuville i Mesmes, representants de l'Orde de Malta a la cort de Lluís XIV i que ha estat hàbilment espigolada per Francesc Amorós en els fons documentals de nombrosos arxius: Arxiu de la Corona d'Aragó (Fons del Gran Priorat de Catalunya de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem); Archives of the Malta Order, a La Valleta i Arxiu de Protocols de Barcelona.

Felicitem de cor a l'expert historiador Francesc Amorós per tan excel·lent i acurada monografia històrica, que és una valuosa aportació a l'estudi de les implicacions polítiques i també a l'activitat financera dels Ordes Militars en les primeres dècades del segle XVIII, especialment a propòsit de les intervencions de Mervelot, delegat diplomàtic de l'Orde de Malta en el congrés convocat per a tractar la pau d'Utrecht (abril-maig de 1713); així com també el gran valor històric de la nova documentació inèdita que ha publicat l'autor junt amb algunes anotacions crítiques (vegeu pàgines 409-535), de gra interès per a l'estudi de les implicacions internacionals de la Guerra de Successió.

Valentí SERRA DE MANRESA

